

A HAZAI RUTÉNEK LEGRÉGIBB NYOMTATVÁNYAI.

DR. SZTRIPSZKY HIADORTÓL.

(Első közlemény, két szöveggéppel.)

A rutének száma a XVI—XVII-ik században történt sűrű telepítés miatt erősen növekedőben volt. Azelőtt úgy csekély számuk, mint pásztoroló életmódjuk nem adott alkalmat irodalom keletkezésére. Addig az időig irodalmuk tisztára templomi ószláv könyvekből és pedig túlnyomóan kéziratokból állott. Mivel fejlődésük legrégibb góczpontján, a máramarosi Körtvélyes bazilita monostorában már nyomdájuk is volt 1640 és 1680 között. Ennek mindössze két termékét ismerjük: 1. *Bukvar* és 2. *Pentecostarion* címűt, a mint azt Petrof kimutatta.¹

A politikai jogokkal nem bíró, törvényileg el nem ismert görögkeleti vallás jobbagysorra szorította a rutén papokat, e nemzetiség egyedüli vezetőit s így kulturintézmények teljes híján azon a két könyvön kívül egyebet nem is termelhettek. Irodalmuk csakis akkor indult némi fejlődésnek, a mikor az 1646. évi vallási unio révén a nyugateurópai eszmeáramlatok körébe jutottak. Ezek hatása alatt a XVII. és XVIII. században alig tizenkét rutén könyv keletkezett, a melyeket a hazai könyvészet részben egyáltalán nem ismer, részben pedig kiegészítésre, pótlásokra várva hiányosan ismertet.

I.

3. DE CAMELIS JÓZSEF, Katechisis dlja nauki Uhroruskim ljudem žložennij. *Nagyszombat*, 1698. az akadémia betűivel

¹ *Materialy* dlja istoriji ugorskoj Rusi, V. 101—105. l. Ismertetője, Melich János dr. (*M. Könyvszemle* 1909:93.) minden megjegyzés nélkül hagyja Petrofnak azt az állítását, hogy volt ennek a sajtónak még egy harmadik nyomtatványa is és pedig egy Molitvoslov, azaz imádságos könyv. Mi azt hisszük, hogy Petrof ezt kellőleg nem bizonyította be. Ezért tehát csak a fenti kettőt tartjuk Régi Magyar Könyvtárunkba való adaléknak.

Hoerman András által. 8°, elül: címlevél + 362 számozott lap + a fordító, Kornicki János zárószava, tartalom és sajtóhibák jelzése 3 számozatlan levelen.

Amíg az orthodoxiáról a katolikus hitre vezető átmenet tartott, a régi barbár világ még jó sokáig folytatódott a rutén papság kivált hegyvidéki részének tanultsága tekintetében. Ezen a siralmas állapoton akart segíteni a Chios-szigetről származott és Rómából Munkácsra küldött új püspök, a görög De Camelis József. Legelső dolga volt, hogy papjait a jobbágysorból kiszabadítsa és számukra, mint katolikus papoknak, mentességet eszközöljön ki Lipóttól. Ezt a kurucz háboruk lezajlása után nagy nehezen aztán ki is küzdötte a földesuraktól, köztük időrendben legelsőnek Rákóczi Ferencztől.

Második dolga volt, hogy papjait a keresztény hit igazságaira rendszeresen megtanítsa. Ebből a célból latin nyelven papi katekizmust állított össze, a melybe beleszorította a papoknak szükséges sok egyéb tudnivalót is. De Camelis azonban idegen volt; a rutén nyelvhez még csak nem is konyított s így csupán ruténul tudó papjai számára ez a latin könyv hasznos nem hozott volna. Alkalmos embert keresett tehát, a ki azt ruténra lefordítsa. A siralmas viszonyokat igen jellemzően azonban nem találkozott tizennyolcz vármegyére kiterjedő egyházmegyéjében egyetlen tollforgató pap sem, a kire ezt a munkát bízhatta volna. Így hát Galicziából hozatott tudós papot *Kornicki* János személyében, a ki azt 1697-ben lefordította. A püspök azután 1698-ban Nagyszombaton a jezsuiták sajtóján ki is adatta ezt a 368 oldalas katekizmust.¹ A ruténeknek ugyanis fejedelmi pártfogás és iskolák, meg egyéb művelődési eszközök teljes hiányában saját nyomdájuk egészen 1863-ig nem volt.

Ez volt a legelső katolikus, sorrend szerint azonban már harmadik, rutének számára készült hazai nyomtatvány.² Teljes czime a következő:

¹ Szabó K. (R. M. K. II. 1933.) tévesen 412 laposnak írja le, holott a címlevelén kívül tényleg 362 számozott *oldala* és a végén három számozatlan levele van, tehát a könyv címlevelével együtt összesen 370 lapos.

² Szabó Eumén *Christomatia* című munkájában (Ungvár, 1893. 187 l.) azt írja ugyan, hogy De Camelis püspök még előbb, 1692-ben egy *Casuistica* című rutén könyvet is adott volna ki ugyancsak Nagyszombatonban. Ez tehát

Katechĭsis | dlja nauki Uhroruskĭm ljudem | zložennĭj | Ot prevelebnĭjĭš (oho): H(ospo)dĭna Jo: Josĭfa: | De Kamelis Chio Ep(isko)pa Sebast(ijskoho): Mu- | kačov(skoko): ĭ proč: | Nami- snĭka (Ap(osto)lskoho nad Ljudmĭ | Vostočn(oho): (nab(o)žen- (stva): | v Krolevstvi Uhorskom, ĭ jeho Predjilach | Presvit(loho): Cesar(skoho): ĭ Krolev(skoho) Maje- | statu sovĭtnĭka. | IH̄S v Ternavi Tĭpom: Akademi(ij): o dĭmene An- | dreja Hoermanna, Roku B(o)ž(o)ho, 1698.¹ (1. ábra.)

Magyar jelentése im ez: Katekizmus a magyar-rutén nép tudományára (tanítására) szerkesztve főtisztelendő Chiosi De Camelis Jo. József úrtól, sebastiai és munkácsi stb. püspöktől a magyar királyságban és részeiben lakó keleti szertartású népek apostoli helytartójától, a felséges császárnak és királynak tanácsosától. Nagyszombat, az akadémia betűivel, tőlem Hoermann Andrástól az Úrnak 1698. évében.

A kis nyolczadrétű könyv lapjának nagysága 9×15 cm., a szövetségzés tükrének szélessége 7·7 cm., a tükör magassága 11·7 cm., azonban lapszám, ívjelzés és az órszók nélkül; ezeket is beletudva, a tükör teljes magassága 13 cm. Sárgás papirosú lapjai fent a közepén számozvák és pedig a cziril abc folyó betűivel. Minden lapszámot 2—2 szembe fordított hajlott zárójel foglal maga közé, ilyenformán:)(ā)(.

Vizjegye nincs, ívjelzése pedig a lap alsó felének közepén így halad: A₂ A₃ A₄ A₅, három levelen a jelzés megakad; azután következik a második ív jelzése: B₁ B₂ B₃ B₄ B₅, három levél ismét

megelőzte volna a Katekizmust. Azonban a könyvészet sem ilyen, sem más című De Camelis-féle nyomtatványt nem ismer sem 1692-ből, sem pedig Camelis püspökségének (1690—1706) valamely más évéből. Szabó híradása téves, meg nem bizonyított; valószínűleg a Bizancki-féle 1727-ben megjelent Casuistica szolgáltatott okot a tévedésre, a mellyel amazt Szabó forrása összezavarta. Erről az utóbbiról alább. Szabó híradását minden megjegyzés nélkül elfogadta *Petrof*, *Materiali* IV. 28. és *Hodinka* Antal is, A munkácsi g. k. püspökség története 811. l.

¹ Ez az olvasás sokban eltér attól, a melyet Szabó Károly adott közre. (R. M. K. II. 1933. sz.) Mi Szabónak itt nemcsak sajtóhibáit igazítjuk ki ezzel, hanem a rutén nyelvű könyv címét csakugyan rutén fonetikával adtuk is vissza s nem nagy orosz-szerbes hangoztatással, mint a hogy ezt Szabó K. tette, nem tudom, melyik munkatársának (a könyvezim kiolvasójának) hibájából.

jelzetlen, azután ugyanígy a *C* stb. latin betűsor betűi egészen a *CC*₂-ig. Minden lapot őrszó rekeszt be.

A címlevél *b*) oldalának közepét ilyen szövegű négy sor foglalja el: *Keresztény tudomány Krisztus valamennyi hívője számára, úgy egyháziaknak, mint világiaknak; különösen pedig az ifjaknak szükséges.* E ritka könyv később felbukkanó, esetleg csonka példányainak meghatározhatására jónak látjuk tartalmának menetét részletesen is közölni.

A címlapot nem számítva, az *a*) betűvel jelzett első lapon kezdődik a szerző előszava s tart a 8-ik levélig. A 9. levéltől kezdve a könyv tartalmát is mutató, következő fejezetek vannak benne:¹ 9. l. *Ščo majut čyniŭi duchovniŭi, podajučy ljudem tuŭju nauku.* (Mit tartoznak cselekedni a lelkipásztorok e tudománynak tanítása alkalmával.) — 12. l. A keresztény tudomány első fejezete. *O virji i ispovidaniji viry apostolskom* (így, apostolskoj helyett!). A hitről és az apostoli hitvallásról. (1. fejezet.) — 98. l. A reményről s az Úr imájáról (2. fejezet). — 122. l. A szeretetről és Istennek tízparancsolatjáról (3. fejezet). — 149. l. Az egyházi szentségekről (4. fejezet). — 157. l. A keresztségről (O krescenyi, így!). — 169. l. A bérnálásról. — 179. l. Az eucharisziáról. — 209. l. A bűnbánatról. — 230. l. Az utolsó kenetről. — 237. l. Az egyházi rendről. — 251. l. A jegyváltásról és a házasságról. — 272. l. Az ötödik fejezet különféle kérdésekre ad feleletet. — A 362-ik levelet három számozatlan követi. Ezek elsőjének, a 363-nak *a*) oldalán a fordítónak utószava olvasható, *b*) oldalán pedig a tartalom-mutató; a 364*a*–*b*) és 365*a*–*b*) oldalakon a tekintélyes számú sajtóhibák igazítása. A fordító zárószava így hangzik:

«Ezt a jámbor könyvet latinról ruténre fordítgatva, ha miben tökéletlenségem és gyenge tudományom miatt vétekbe estem s minden kifejezést elég világosan visszaadni nem tudtam, kérem a szent katolikus egyházat, hogy nékem bocsásson meg s bölcsességével az én tökéletlenségemet igazítsa meg és fedezzen be, mint jó anya, kinek is örökké fiául ismerem el magam, méltatlan szolgálja az Úrnak, Kornicki János.»

¹ A rutén jelleg megmutatására az első két szakasz címét eredetiben is adjuk.

Kissé körülményesen ismertettük ezt a harmadik hazai könyvterméket, mert 213 esztendő alatt igazi könyvészeti ritkaság lett belőle. Azt mondja ugyanis róla 1879-ben Szabó Károly, hogy

КАТЕХИЗЪ.

ДЛЯ НАУКИ ОУГРОФСКИМЪ ЛЮДЕМЪ
ЗЛОЖИНИИ.

ЩО ПРЕКЛЕБЕНІИ: ГДНІА ІСОУСНФА:
ДЕКАМІЛІА ХІО ЕПІА СЕБАТ: МОУ.
КАЧО: І ПРЪ:

НАМѢСЕНКА ДНЛСКОГО НА ЛЮМН
КОСТОЧН: НАКЖІ:

В. КРОЛѢСТВѢ ОУГРОСКОМЪ, І ЕГО ПРАДЕЛА.

ПРЕСВѢ: ЦЕОА: І КРОЛѢ: МАЕ.
СТАТОВ СОВѢНКА.

ВТІРНІКѢ ТІПОМ: АКАДІА: ШДЪМІНІ ДНЪ-
АРІА ГОУМАННА, РОКУ БЖГО, АХФЦ.

1. ábra.

csak *egyetlen példányban* van meg hazánkban és pedig épen a Magyar Nemzeti Múzeumban.¹

¹ Jelzése: Hung. e. 1086.

Ide valószínűleg a XIX. század elején juthatott, a mire a könyv emléklapjára írt följegyzésen kívül abból is következtetünk, hogy az 1806-ban befejezett Széchenyi-katalogus még nem említi. A könyvtárnak valamelyik tisztviselője, vagy talán olvasója névtelenül azt írta oda ugyanis németül, hogy: «De Kamilis Katechismus für die unirten Ruthenen in Ungarn Tyrnau 1619 in ruthenischer Sprache.» Erről már Szabó Károly is megállapította (illetőleg szlávista munkatársa), hogy téves keltezés. Téves pedig három okból. Az egyik az, hogy de Camelis munkácsi püspöksége 1690–1706 között tölt el. Már pedig a címlapon szerzőként világosan de Camelis szerepel s így ezt a könyvet 1619-ben, vagyis 71 évvel püspöksége előtt nem írhatta. A második ok pedig az, hogy ez a káté — mint a rutének valamennyi nyomtatványa 1850-ig általában — czirillbetűs. Már pedig a nagyszombati jezsuita sajtót czirillbetűvel épen De Camelisnek és a ruténeknek nagy pártfogója, Kolonics csak 1680 táján látta el. Erről nemcsak Kolonicsnak De Camelishez ebben a tárgyban írt és Hodinkától röviden említett leveléből¹ értesülünk, hanem más uton is. Káldi Györgynek *Istennek szent akarátja* című és Nagyszombatban 1681-ben nyomtatott egyházi beszédei mellett a nyomdászok nyilatkozatot adtak ki, a melyben a többek között ezt írják: Prospectum insuper voluit Illma D. V. desertissimis Ruthenorum ac Rascianorum animibus, quas ruditate obscurissimas illustrare satagit, procuratis in *Ruthenicum typum* magna liberalitate calculis, *nunquam hic antea visi*.

Harmadik ok pedig Hoermann nyomdásznak a neve. Ez a könyvnyomtató a nagyszombati sajtó összes termékeiből kivehetőleg 1694-ben kezdett dolgozni s 1703 után neve a könyveken többé nem szerepel.

A megjegyzés névtelen írójának dátumbeli tévedése azonban igen egyszerű okra vezethető vissza, a mely Szabó Károly figyelmét elkerülte. A címlap a nyomtatás évét ugyanis így jelzi: AXrΘN. A czirillbetűk számértékben való használata szerint az $A = 1000$, $X = 600$, $\Theta = 9$, $N = 8$. A 90-es számnak jelzésére

¹ A munkácsi g. k. püspökség története 811 l. A czirill betűket Kolonics valószínűleg Krakkóból, a híres nyomdavárosból szerezte, a mely egyúttal katolikus is volt s így Kolonics keze ide elérhetett. Disunitus népektől éffélet bajosan kaphatott volna, Róma pedig ilyesmihez kissé messze volt.

azonban külön betű szolgál: a Ч. Hoermann pedig nem ezt a szabályszerű Ч czirillbetűt használta, hanem e helyett szokatlanul — egészen magyaros gondolkodás szerint — a 9-esnek megfelelő Θ jegyet. A czirillbetűs dátum névtelen megfejtője a Θ jegyet igazi értékében 9-nek, az N-t pedig tévesen, de érthető okból H helyett tíznek nézte, előtte tehát a ΘN jegyek egész természetesen 19-nek tüntek föl. Annál is inkább pedig, minthogy a szláv nyelvekben a 19-es szám képződése akként történik, hogy a kilenczet hamarabb mondják és előbb is írják ki, mint a tizet. Akár a német neunzehn. Szabályosan tehát így kellett volna jelezni az 1698-as évszámot: AXЧN. Hoermann azonban ezt nem tette: az ő fülében előbb a 90-es szám esengett; ezt egészen magyar módra 9-essel fejezte ki s így adott alkalmat arra, hogy a két utolsó számot 19-nek olvassák 98 helyett.¹

De Camelis ezt a kátét bizonyára olyan példányszám-ban nyomatta ki, hogy egyházmegyéjének valamennyi papja kaphasson belőle, sőt megszerzését egyenesen kötelezőleg minden papnak el is rendelte. Már pedig a munkácsi egyházmegyéből azóta két új püspökséget is hasítottak ki, az eperjesi rutén ajkút 1820. s a szamosújvári rumén ajkút 1856. évben; így tehát a munkácsinak eredeti terjedelme — mint azt magának De Camelisnek Diariumából olvashatjuk² — háromszorosa volt a mainak. Kiterjedt pedig Szepes, Sáros, Zemplén, Abauj, Gömör, Hont, Heves, Külsőszolnok, Hajdú, Szabolcs, Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Beszterczenaszód, Szilágy, Szatmár és Bereg vármegyékre egészben vagy kisebb részeiben. A rumén ajkú eklézsiákat nem is számítva (mert azok is Munkácshez tartoztak 1856-ig), a tisztán rutén ajkú munkácsi és eperjesi egyházmegyéknek ma mintegy ezerszáz papja van. Figyelembe véve azt, hogy Olsavszki idején mintegy 800 parochia volt a megyében, De Camelis alatt is ugyanennyit vehetünk fel. Hozzászámítva ehhez az időközben megmagyarosodott eklézsiákat a nyugati és déli vármegyékben, mintegy 1000 rutén papja lehetett De Camelisnek a nagyszámú

¹ Egyébként a 90-es számjegyek 9-essel való jelzése más czirillbetűs könyvekben is előfordul, de nagyon ritkán, tehát szabályellenesen.

² Kiadta *Zsathkovics Kálmán* a Tört. Tár, 1890. évfolyamában.

(körülbelül 30) Bazil-monostorok lakóival egyetemben. S a jövő nemzedékre is kellett számítani a nyomtatáskor.

Hová lett hát az 1000—1500 példány káté?

Szabó Károly 1879-ben csak egyetlenegy példányt ismert az ország köz- és magángyűjteményeiben s azóta is tudunkkal csak ötre szaporodott e szám. Egy csonka példánya megvan ugyanis Budapesten dr. Todoroszku Gyula bibliofil magángyűjteményében, a mely Sáros vagy Szepes vármegye egyik falujából került elő; a harmadik pedig szintén csonka, Lembergben van a Narodnij Dom rutén múzeumának úgynevezett Petruševič gyűjteményében. Ezt a példányt nem láttuk. Létezését csak onnan sejtjük, hogy Petruševič pontos leírását adja *Voprosy i otvjety* című már idézett művében. Szabó Eumén Ungvárt 1893-ban megjelent «A magyarországi rutén irodalom christomatiája» című munkájában szövegepróbát nyújtva a kátéból, forrásul az ungvári püspöki könyvtárban levő példányt nevezi meg, a mely itten tényleg meg is van. Ötödik, címlap nélkül való példányát a csernekhegyi bazilita-kolostor őrzi.

Ha tehát a közgyűjteményekben ily kevés számban van ez a káté, bizvást föltehető, hogy faluhelyt — templomok használatban nem levő ócskaságai között, parochiális vagy kántori lakásokban — lappangania kell még egy-két példánynak. Elterjedésének biztosítéka ugyanis nemcsak a püspöki parancsolat volt, hanem kifogástalan rutén, népies nyelvezete. Igaz, hogy fordítójának, a galicziai Kornickinek tollából számos polonismus is csuszott nyelvébe, de egyébként érthetőség szempontjából olyan a viszony közte és a nyomtatásban eddig kizárólag divatozott ószláv-orosz keveréknyelvű termékek között, mint a milyenben az olasz nyelv van a latinhoz. Hogy a papok értelmesen meg is tanulhassák, okvetlen paraszti észjárásukhoz kellett szabni a szerkesztését. Ennek pedig ez tökéletesen meg is felelt. Czeljárt tehát De Camelis nem tévesztette el.

A kátét meg is kellett tanulniok a papoknak. Ezt ugyanis nemcsak maga De Camelis őrizte ellen sűrű látogatásai alkalmával tett kikérdezéseivel, hanem a földesuri hatóságok is. A batyókóknak (atya) nevezett papok fölött joghatóságot ugyanis a földesurak gyakoroltak a *vichodra*¹ vagy vajdálásra járó vajdák

¹ Vichod rutén szó = kijárás, szemletartás.

útján, a kik a batykókat és a köznépet a hitvallásból kikérdezték. Egy 1701 évbéli ungvári urbarium¹ szerint «communis inquisitio vulgo vajvodatus nuncupata peragitur ad arbitrativam domini terrestris dispositionem. Examinari solent illa occasione presbyteri Rutheni de scientia orationis domini, symboli apost. etc., quae si ignoraverit presbyter, debet deponera fl. 1 denar. 80.» Tehát a már fölszentelt s parochián működő papokat némely uradalomban, pl. az ungvári, munkácsi és homonnaiban, a vichodra járó vajdák mindannyiszor kikérdezték s a felelni nem tudókat megbüntették. Ez az állapot Mária Terézia koráig tarthatott, kivált a hegyekben; mert a mikor Olsavszki Mihály 1750-ben beutazza megyéjét, följegyzéseiből láthatjuk, hogy egy-két öreg pap kivételével már valamennyien helyes feleleteket adtak vizsgálatain.

II.

4. *BUKVAR jazyka slavenjska*. Nagyszombat, 1699. az akadémia betüivel, Hoermann János András által. 8°, címl. + 3—40. számozott l.

De Camelis reformátori munkája nem merült ki a papi káté kiadásában. Ez a könyv csak arra volt szánva, hogy a már tényleg paposkodó, de tudatlanságban felnőtt lelkészeket a hit-tan elemeire tanítsa. A jövő nemzedék oktatásáról azonban más-képen kívánt gondoskodni. Emezt alapjaitól kezdve akarta az új szellemben nevelni s ezért a gyermekekre gondolt De Camelis.

A görögkeleti egyház az egész földön egyáltalában nem gondoskodott sem iskolákról, sem pedig az ifjúságnak iskolán kívül való, de olyan-amilyen könyvvel leendő oktatásáról. A reformáció gyors terjedésének egyik oka épen abban keresendő, hogy az újtók azonnal kátékba foglalták tanaikat s ezt papok és köznép hamar szétkapkodták. Példájukat követték a katolikusok is: a hitvallást a trienti zsinaton formulázták, Canisius pedig a hit tanait általános tetszésnek örvendő kátéba foglalta, a melynek magyar fordítása is már 1562-ben Bécsben megjelent. Csak a keleti egyház vallásának tanítására nem volt semmiféle népszerű rövid útmutató.

¹ Hodinka, i. m. 225 l.

A nikeai és a második konstantinopolisi zsinat formulákba foglalta ugyan a hitvallást, de népszerűen írt kátéja az egész keleti egyháznak a XVII. század első negyedéig egyáltalán nem volt. Lukaris pátriárka volt az, a ki az első kátét, és pedig a reformátusok erős befolyása alatt, Genfben 1629-ben latinul és görögül kiadta.¹ Benne Kálvin felfogását követi, a mi aztán rop-pant hullámvázba hozta az egész Keletet. A tunya orthodoxia, álmából felrázódva, kapkodott ide-oda, felzúdult és zsinaton anathemat mondott Lukaris kátéjára. Ez azonban végre is meg-termette a maga gyümölcsét: 1643-ban Mohila Péter, kievi rutén pátriárka, olyan kátét szerkesztett, a melyet az egész keleti egyház egyértelemmel elfogadott. Végeredményében tehát az első két keleti káté mégis csak a nyugati eszmeáramlatok gyümölcse.

Ha a keleti egyház még hatalmi területének középpontján sem tudott termelni kátéirodalmat 1643-ig, épenséggel nincs mit csodálkoznunk, ha azt látjuk, hogy a magyarországi rutének-nek még 1643 után sincsen kátéjuk. Valószínű ugyan, hogy a körtvélyesi monostori nyomda Bukvar-ja afféle ábécés káté lehetett, a milyenek akkor általán divatban voltak s a melyek egyiké-vel alább meg is ismerkedünk, de hát bizonyosság híján erről ítéletet nem mondhatunk. Kátéhez csak akkor jutottak ezek, a mikor hitben Rómával egyesültek s így De Camelis ábécés kátéját elsőnek kell ebben a sorban kijelentenünk.

Ez a cirillbetűs *Bukvar* nevű ábécés káté 1699-ben jelent meg Nagyszombatban. Eddigelé mindössze egy példányban ismeretes: a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Nincs ugyan rajta De Camelis neve, de több körülmény arra enged következtetni, hogy az ő keze járt közbe ennek kiadásában is. Szabó Károly ismerteti ugyan a R. M. K. II. 1966. száma alatt, de olyan rossz, felemás átirásban adja, hogy jónak látjuk azt, most immár helye-sen, újra közölni. Pontos czímmása a következő:

BUKVAR | Jazyka Slavenŕska | PĪSANIJ ČTENIJA | učitijsja
choťjaščim v po- | leznoje rukovoženie. | v Tírnavi Típom Akadem:
Ro- | ku, ot Ržestva Chrstova. 1699. | ot Joanna Andr. Herŕman.

Magyar jelentése: A szláv nyelv ábécés könyve. Iratott az olvasást tanulóknak hasznos útmutatására. Nagyszombat, az

¹ Hunfalvy Pál. Az oláh káté. (Századok 1886. 484—486.)

akadémia betűivel, Krisztus születésétől számított 1699. évben Hermann János András által. (2. ábra.)

8°, 2½ ív; címlevél + 3—40. számozott lap. Órszavas lap-

2. ábra.

jainak számozása nyomdasiszítések és két-két zárójel közé foglalt czirillbetűkkel fent a közepén. Ívjelzése АВ—ГВ. Szövegének egész tükre 127×73. Sárgás, vastag, bordázott papirosának vízjegye nincs. A címlevél b) oldalán fent három oldalról

nyomdadíszek közé foglalt fametszet van, a mely a feszület előtt térdepelve imádkozó nőt ábrázol, a háttérben hegy és templom. A kép alsó részén ez a felírás van: S. BRIGITTA. A 3. és 11. lapon nyomdadíszekből összerakott fejléc, a 7-iken kettős szárnyú angyalfő-záróvignetta, a 25. l. kosárban levő virágcsokor s a 40. l. kétfülű vázából kétfelé hajló leveles ág.

A Bukvarra vonatkozólag számolnunk kell azzal az esetleges ellenvetéssel, hogy ezt a könyvecskét nem a hazai rutének számára írták, hanem a szerbeknek. A címlap szerint ez a *szláv* nyelvnek volna az ábécéje. Ez igen bő köpönyeg, a mely alá jól megférthető úgy a rutén, mint a szerb; hiszen a liturgikus nyelv, görög szertartás rendje és a czirillbetük mindkettőjüknél azonosak. Mindazonáltal több körülmény világosan beszél a mellett, hogy ez csakugyan rutének részére írott könyv.

Nagyszombatban tényleg nyomtattak a szerbek számára is katolikus ábécés kátét és pedig úgy latin, mint czirillbetűkkel. Két latinbetűs ilyen nyomtatványt ismerünk,¹ t. i. *CANISIUS Kratka Abekavica i kratak kerstianski katoličanski nauk*, 1696 és 1697; és egy czirillbetűst: *Kratka azbukvica, i kratak kerstjanski katoličanski nauk*. P. ot Petra Kanizia društva imena Isusova. Složen u *slavinski* jeziku. Pritiskan po milosti Pripoštovanoga, i privisokoga Gñna Kardinala Koloniča Ostrogonskoga Arcibiskupa. Nagyszombat, 1696.² Ezt az utóbbit Szabó Károly szlovén nyelvűnek mondja és épen ezért a legjobban ez oldja meg a Bukvar kérdését.

A czirillbetűs *Kratka azbukvica* ugyanis tényleg *római* katolikus szellemben és valóságos szerb, tehát nem szlovén nyelven íródott. Ennek igazolásául szolgáljon itt néhány belőle vett latin átírási idézet:

Jesili ti katoličanski kerstjanin? Je sam po milosti Božoi. Učemu stoji navlastito vira Isu Kerstova? U dvima poglavnim otaistvim, koja su zatvorena u zlameniu Svetoga Križa, to jest, u jedinstvu i trojstvu Božijemu i u pu'deniu i smerti našega Spasitelja. Koliko je Sakramenatach? Sedam. Broji sve sedam stb. Ez nyilvánvalóan élő szerb beszéd.

¹ R. M. K. II., 1843. és 1893.

² R. M. K. II., 1844.

Ez a Kratka azbukvica azonban nemcsak hogy katolikus szellemű, hanem egyenesen *latin szertartású* római katolikusok számára írott könyv. Erre vall a Hiszekegy rövidített formája, a mely sokkal rövidebb a keleti egyháznál; a Miatyánk és különösen az Üdvözlégy, a mely teljesen eltér az ószláv szövegtől; a napi imádságoknak a katolikus egyháztól megállapított szövegezése; a különböző litániák, a melyek a keleti egyházban egyáltalán ismeretlenek stb. Úgy látszik tehát, hogy szerb nyelvű, de római katolikus délszlávok számára készült, azaz a bunyevácoknak. Ehhez képest helyesírása is egészen elütő a keleti cirill helyesírástól, a mennyiben a *ds* hang jelölésére $\overline{\text{F}}$, az *ly* hangra *ZH*, az *ny* hangra *NH*, a *cs* hangra pedig X alakú, a görög szertartású szlávoknál egészen ismeretlen jeleket, illetőleg betűket használ, az utóbbiaknál általános *ъ* jelt pedig egyáltalán nem ismeri. A betűk betanítása és szótagolása a két könyvecskében szintén különböző, kétféle szerkesztésű ahhoz képest, hogy kétféle nyelvnek az ábécéjét is nyújtja.

Ezektől az eltérésektől eltekintve, az 1696-iki Azbukvica és az 1699. évi Bukvar tartalma nagyjából megegyezik. Mindkettő a betűk ismertetésével, régi divatú szótagolásával kezdődik s mindkettőnek derék részét a hit igazságainak és az egyház tanításainak ismertetése, meg imádságok alkotják, csakhogy nagyon különböző szövegezésben. Nem tudnók ennél fogva elfogadható magyarázatát még elképzelni sem, miért szerb nyelvű, szerb helyesírású és *római* katolikus az 1696. évi ábécés káté és miért rutén-ószláv nyelvű, rutén-ószláv helyesírású és *görög* szertartás szerinti katolikus az 1699. évi, hogyha ez a két könyv egy és ugyanazon népnek íratott volna?! Miért kellett három év elteltével a szerbeknek az előbbitől eltérő, más szerkesztésű kátét nyomtatni más betűkkel, más helyesírással és más imádságokkal? Hogyha a Bukvar csak második kiadása akart volna lenni az Azbukvicának, bizonyára ugyanazon tartalommal, helyesírással és ugyanazon vallás szerint való alakban jelent volna meg. Pedig ez nem így történt. Ez tehát azt jelenti, hogy a Bukvar nem azoknak íródott 1699-ben, a kiknek az 1696. évi Azbukvica. Viszont pedig, hogyha Kolonics azt akarta volna elérni a Bukvarral, hogy vele a keleti vallású szerbeket a katolikus hitre csábítgassa, akkor ezt a könyvet is szerb nyelven és szerb helyesírással katolikus szerkesztésű imád-

ságokkal adatja vala ki. Minthogy pedig czirillbetűvel és ószláv templomi nyelvvel élő görög szertartású katolikus szerbek nincsenek és — az 1678. évi¹ szörványos, utóbb aztán teljesen el is tünt esetektől eltekintve — nem is voltak soha, világos dolog, hogy az 1699. évi nagyszombati Bukvart nem ószláv templomi nyelvet használó szerbeknek írták, hanem ilyenekkel élő görög katolikus ruténeknak.

Az 1699. évi Bukvar ugyanis a másikkal ellentétben görög szertartású szláv népektől használatos ábécével, azaz a rutén-ószlávval, ennek betűivel és helyesírásával, de katolikus *szeltemben* van szerkesztve. A betükön kívül erre vall a görögkeleti szláv egyházban egyedül használatos titlás szavak alkalmazása (Ahhl, Bca, Hdi, Is, mljt, ržestvo, sščēnik stb.); erre vall az imádságoknak a görögkeleti egyháztól megállapított szövegezése: Mennyei király, Szent Isten, Legszenőbb háromság, Miatyánk (szigorúan az ószláv szerint, a záradékkal együtt) Főlkelve az álomból, Könyörülj rajtam Isten. A hitvallás szövege fölött világosan ott áll cím gyanánt: A nikeai és második konstantinápolyi zsinattól megállapított vallása az orthodox hitnek (isповиданиje pravoslavnyja viry). A 20—25. lapok egyenest a görög-szláv egyház utrenyéjének énekeit tartalmazzák: Az angyali sereg csodálkozott. Magasztalja az én lelkem az Urat. Dicsőség a magasban az Istennek stb. A 26—29. lapon Athanáz alexandriai pátriárka symbolikus tanításai, a 30—31. lapon pedig Ambrozius mediolani püspöknek magasztaló éneke olvashatók. A 32—35. lap a tízparancsolatot tartalmazza ószlávul, szorosán a biblia szavai szerint. Végül pedig a 38—40. lapon a görög-szertartású keleti egyház imádságait czirillbetűkkel ugyan, de *görög nyelven* írva olvashatjuk.

Ez utóbbi két szempontból is érdekes. Egyik az, hogy a *z* czirillbetűnek egyedül a ruténeknél *i* hangjelölésére használt értékét olvashatjuk ki belőle, így pl. a Miatyánkban: Пáтер ѡмон ѡ ѡн тѣс урѣнѣс (tehát uranisz és nem uranjesz!). Тон ѡртон ѡмон тон ѡпѣуцион дѡс ѡмин симерон (tehát epiuszion

¹ A mondott évben a varasdi generalatus szerbjei között tényleg próbálkoztak az unio elfogadtatásával, csak hogy igen kevés eredménnyel. (Csaplovics, Gemälde von Ungern. Pest, 1829. I. 287..)

és nem epjeuszion! A másik pedig az, hogy nyilván tanuságot teszen a rutén rendeltetés mellett. A cirillbetűkkel írt görög szöveges imádságoknak fejezetczime ugyanis a következő:

Сѣже молитвы альбо вѣщи нѣкоторѣе, для Цвѣчѣня Дѣтій, (sic!), погрѣческу, Лѣтѣрами Рускими, Расположихомъ. 'А най-пѣрвѣй.

Azaz: «Ezek pedig imádságok, avagy némely dolgok a gyermekek fölékesítésére görög nyelven *rutén betűkkel* szerkesztve. A rutén nyelvet ismerő azonnal fölismeri az aláhúzott szavakban az ószlávtól olyannyira elütő kisorosz, vagyis rutén kifejezéseket, a melyek egyike határozottan meg is mondja, hogy rutének számára íródtak.

Betűk és helyesírás teljesen a templomi szláv nyelv szabályai szerint valók. Ezek alapján tehát teljesen kétségen kívül áll, hogy az 1699. évi nagyszombati Bukvar a hazai görög szer-tartású rutének számára írott, rutén-ószláv nyelvű, katolikus szellemű ábécés káté. Tekintve pedig nyomtatási idejét, a mely a De Camelis kátéjával majdnem összeesik, igen valószínű, hogy De Camelis keze mellett ebben is a Kornicki Jánosé működhetett közre.